

**Recenzja pracy doktorskiej mgr Doroty Barbary Szpary
pt. Wychowanie dziecka w polskiej literaturze pamiętnikarskiej okresu zaborów**

Przedmiotem analizy i oceny jest rozprawa doktorska Pani mgr Doroty Barbary Szpary, napisana pod kierunkiem dr hab. Witolda Chmielewskiego, prof. uczelni, na Wydziale Pedagogicznym Akademii Ignatianum w Krakowie.

1. Kompozycja i zawartość tekstu

Przedłożona do oceny rozprawa doktorska mieści się w obszarze tematycznym historii wychowania. Spis treści poprawnie informuje o zawartości rozprawy, wskazując na jej dość logiczny i zwarty układ. Struktura pracy jest przejrzysta. Tekst liczy 232 ponumerowane strony i 21 stron bibliografii. Całości dopełnia 8 aneksów, zamieszczonych na 12 stronach.

Praca składa się z czterech rozdziałów. W pierwszym Autorka korzystając z istniejących opracowań przedstawiła sytuację polityczną, społeczno-gospodarczą i oświatową w poszczególnych zaborach. Kolejne trzy rozdziały dotyczą roli rodziny w okresie zaborów. Przedstawione w nich treści oparte zostały głównie na analizie wspomnień zamieszczonych w pamiętnikach. Rozdział drugi poświęcono wychowaniu małego dziecka, od narodzenia do chwili rozpoczęcia systematycznej edukacji. Ukazano podobieństwa i różnice w funkcjonowaniu rodzin zamieszkałych na wsi i w mieście, rodzin o różnym statusie społecznym i materialnym. Rozdział trzeci zawiera wspomnienia pamiętnikarzy związane z pierwszymi latami kształcenia – realizowanego w formie edukacji domowej lub w szkołach elementarnych i średnich. W rozdziale czwartym skupiono się na wartościach, przekazywanych przez rodzinę młodemu pokoleniu. W okresie zaborów oczekiwano, że rodzina przekaze dzieciom i młodzieży przede wszystkim wartości etyczne, religijne, rozbudzi w nich patriotyzm i szacunek do przyrody.

Rozprawa pod względem formalnym nie budzi zastrzeżeń, zawiera wszystkie konieczne elementy strukturalne: wstęp, zakończenie, bibliografię, aneksy. Przegląd literatury jest imponujący i dostosowany do postawionego problemu. Układ bibliografii ułatwia poruszanie

się w wykorzystanej literaturze. Autorka dysertacji poprawnie podzieliła wykorzystany do analiz materiał na: źródła archiwalne i drukowane oraz opracowania. Wskazała też istniejące zasoby internetowe, dotyczące omawianego zagadnienia.

2. Poznawcza wartość zadania badawczego podjętego przez Autorkę rozprawy

Dysertacja ukazuje rolę rodziny w wychowaniu młodego pokolenia na ziemiach polskich w okresie zaborów. Autorka sięgnęła do wspomnień osób z różnych warstw społecznych, żyjących w rodzinach o zróżnicowanym statusie materialnym. Ludzie ci często po wielu latach, niejednokrotnie pod koniec życia, dzielili się swoimi przeżyciami i doświadczeniami z innymi, zapisując je w pamiętnikach. Niewątpliwie czasami idealizowali swoje rodziny i własne dzieciństwo, jednak z ich wspomnień wyłaniają się pewne modele wychowania, zależny od statusu społeczno-ekonomicznego rodziny, tradycji, obyczajów regionalnych oraz polityki państw zaborczych. Ukazanie funkcjonowania polskich rodzin w okresie zaborów i sposobów realizacji zadań wychowawczych, oparte na wspomnieniach członków tych rodzin, pozwala niewątpliwie poszerzyć wiedzę o tamtym okresie. Pamiętniki stanowią bogaty materiał źródłowy, z którego warto skorzystać, aby ukazać konkretne przykłady realizacji założeń oraz sposoby radzenia sobie z pojawiającymi się trudnościami.

Przedstawiona do oceny rozprawa stanowi niewątpliwie ważne źródło informacji na temat trudności, na jakie napotykały rodziny wychowując dzieci w okresie nasilonych działań rusyfikacyjnych i germanizacyjnych. Chociaż więc istnieją liczne opracowania dotyczące wychowania w rodzinie w okresie zaborów (niektóre z nich Autorka przytoczyła we Wstępie – s. 4-5), przedstawione przez mgr D. B. Szparę treści są z jednej strony potwierdzeniem, a z drugiej – poszerzeniem znanych już zagadnień. Przedstawiają je z innej perspektywy – osób bezpośrednio w nich uczestniczących. Jest to istotna wartość niniejszego opracowania.

Zagadnienia wychowania w rodzinie, przewyższania pojawiających się problemów i wyboru właściwych metod oddziaływania, są aktualne do dzisiaj. Pomimo zmieniających się warunków zewnętrznych – politycznych, społeczno-gospodarczych, kulturowych oraz upowszechniania nowych technologii, rodzina wciąż stanowi fundamentalne środowisko życia dzieci i młodzieży. Od jej właściwych wpływów zależy prawidłowy rozwój człowieka.

3. Teoretyczne podstawy badań

We wstępie Autorka określiła cel pracy jako „przedstawienie procesu przebiegu wychowania najmłodszego pokolenia społeczeństwa polskiego pod zaborami w świetle literatury pamiętnikarskiej” (s. 7), sformułowała problem główny i problemy szczegółowe, wskazała metodę, jaką posługiwała się przy gromadzeniu materiału badawczego (choć zdaniem M. Łobockiego i T. Pilcha analiza dokumentów jest techniką, a nie metodą badań), określiła też ramy czasowe analizowanego zagadnienia (1795-1914) – czyli okres od trzeciego rozbioru Polski do wybuchu I wojny światowej. Sposób sformułowania celu wskazuje na zamysł Autorki i kierunek jej dociekań naukowych, jednak pod względem językowym budzi pewne zastrzeżenia (chodzi o określenia: „proces przebiegu wychowania”, „najmłodsze pokolenie społeczeństwa polskiego”).

Autorka poprawnie zaprezentowała stan dotychczasowych badań w zakresie poruszanego w pracy zagadnienia, odwołując się do najważniejszych publikacji. Podkreśliła znaczenie badań nad przeszłością, które umożliwiają coraz lepsze jej poznanie, głębszą refleksję nad działalnością przodków oraz formułowanie wniosków, odnoszących się do obecnej rzeczywistości edukacyjnej. Wyjaśniła, że pomimo już istniejących opracowań poruszających problematykę wychowania dziecka w okresie zaborów, sięgnięcie do literatury pamiętnikarskiej pozwala spojrzeć na problem z nieco innej perspektywy, „na podstawie obserwacji, przeżyć i odczuć /.../ jak gdyby od wewnątrz” (Wstęp, s. 7). Choć ukazały się już liczne publikacje dotyczące wychowania dziecka w XIX wieku, jednak zdaniem Autorki „tylko w sposób fragmentaryczny odzwierciedlały istniejące w tym zakresie treści literatury pamiętnikarskiej” (s. 5). Rzeczywiście, przywołane przez mgr D. B. Szparę pozycje (np. E. Walewandra, J. Sprutty, M. Mazan-Jakubowskiej, A. Pachockiej, M. Nawrot-Borowskiej, S. Walasek i inne) dotyczyły bardziej szczegółowych zagadnień, np. edukacji domowej, wychowania religijnego, patriotycznego, zabawek i itd. Natomiast Autorka niniejszej dysertacji przedstawiła kwestie wychowania dzieci i młodzieży w okresie zaborów w sposób bardziej syntetyczny.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym „Wpływ państw zaborczych na wychowanie” Autorka zamierzała ukazać „wpływ polityki poszczególnych państw zaborczych na warunki wychowania młodego pokolenia przez rodziny polskie, mieszkające na zagarniętych ziemiach” (Wstęp, s. 8). W rzeczywistości jednak przedstawiła politykę zaborców wobec mieszkańców ziem polskich i chociaż niewątpliwie polityka ta miała wpływ na wychowanie dzieci i młodzieży, zawarte w rozdziale treści nie odnoszą się bezpośrednio do tego zagadnienia.

Ukazują raczej procesy rusyfikacji i germanizacji w poszczególnych zaborach oraz politykę oświatową zaborców na podległych im terenach. Dlatego w przypadku ewentualnego przygotowywania publikacji do druku warto byłoby zastanowić się nad innym sformułowaniem tytułu rozdziału pierwszego, np. „Polityka państw zaborczych wobec ziem polskich w latach 1795 (czy może raczej 1772?) – 1914”. Warto byłoby też ujednoczyć ramy czasowe analizowanych zagadnień. Chociaż materiał zawarty w pamiętnikach, jak słusznie zauważyła D.B. Szpara, dotyczy lat 1795-1914, to jednak opisując sytuację w zaborze austriackim Autorka rozpoczęła od wydarzeń z 1772 roku. Wydaje się więc, że analizując politykę władz zaborczych warto byłoby zacząć od pierwszego rozbioru, wskazać ziemie zabrane przez Rosję, Prusy i Austrię w poszczególnych rozbiorach (tak jak to Autorka częściowo uczyniła w przypadku zaboru austriackiego), przedstawić zachodzące zmiany. Pani mgr D. B. Szpara wspominała o utworzeniu Księstwa Warszawskiego, Wielkiego Księstwa Poznańskiego, Królestwa Polskiego, jednak niektóre stwierdzenia są zbyt lakoniczne, np. „Utworzone przez Napoleona na ziemiach polskich, wchodzących w skład zaboru pruskiego Księstwo Warszawskie istniało do 1815 roku. Jego upadek spowodował nowy podział terytorialny ziem polskich, ustalony na Kongresie Wiedeńskim. W wyniku tego Prusy Zachodnie powiększyły swe terytorium o Toruń, ziemię chełmińską i michałowską. Natomiast z części ziem Księstwa Warszawskiego utworzono Wielkie Księstwo Poznańskie” (s. 26) Nie wynika z nich, kiedy i dlaczego powstały te Księstwa i Królestwo Polskie, jakie tereny obejmowały. Podobnie pisząc o powołaniu w 1833 r. Rady Wychowania Publicznego Autorka nie wspomina o jej zadaniach, a jedynie wskazuje, że była ona „istotnym elementem represji oświatowych” (s. 17). Nawiązując do strajku szkolnego 1905 r. i powstania szkół prywatnych z polskim językiem wykładowym nie wyjaśnia, że były to szkoły bez praw i czym różniły się od szkół z prawami (s. 23).

Wrażenie chaosu potęguje też układ chronologiczno-problemowy pierwszego rozdziału. Autorka wymienia wybrane przez siebie zagadnienia w porządku czasowym (choć czasami ten porządek też jest zaburzony, brakuje ciągłości przyczynowo-skutkowej i logicznej konsekwencji wyводу, np. s. 32, 36-38, s. 40-41 i inne). Na stronach 24-33 omawiając sytuację w zaborze pruskim mgr D. B. Szpara porusza kolejno następujące zagadnienia: kwestie prawne regulujące stosunki społeczne, sytuację kościoła katolickiego, sytuację w oświacie, reformę administracyjną, reformę rolną 1830 r., ponownie sytuację w oświacie, represje po powstaniu listopadowym, złagodzenie ucisku germanizacyjnego, sytuację gospodarczą na Górnym Śląsku, nasilenie ucisku germanizacyjnego, sytuację w oświacie, strajk szkolny 1906 r., na koniec powraca do lat 80-tych XIX wieku i wspomina o akcji przesiedleńczej Polaków. Sądzę,

że przyjęcie układu problemowo-chronologicznego pozwoliłoby na uniknięcie tego typu powtórzeń. Zasygnalizowany przeze mnie problem dotyczy zagadnień przedstawionych we wszystkich podrozdziałach rozdziału pierwszego.

W sposób bardziej spójny i przejrzysty zostały zaprezentowane treści w pozostałych rozdziałach.

4. Analiza i interpretacja zgromadzonego materiału badawczego

Zasadniczą część rozprawy stanowią rozdziały drugi, trzeci i czwarty. Autorka analizuje w nich wspomnienia pamiętnikarzy dotyczące wychowania i edukacji młodych Polaków w okresie zaborów. Na podstawie bogatego materiału źródłowego poprawnie scharakteryzowała warunki wychowania w rodzinach, mieszkających na wsi i w mieście. Wątpliwości mogą budzić jednak określenia „ludność wiejska środowiskiem wychowawczym” i „ludność miejska środowiskiem wychowawczym”. Omówienie w oddzielnym podrozdziale kwestii wychowania w zamożnej warstwie społeczeństwa i zaliczenie do niej szlachty, będącej grupą bardzo zróżnicowaną pod względem stanu posiadania, należy uznać za posunięcie błędne. Sądzę, że lepiej byłoby poprzestać na dokonanej w rozdziale drugim podziale na rodziny zamieszkujące na wsi i w mieście, a w każdej grupie scharakteryzować rodziny o różnym statusie materialnym lub też poświęcić poszczególne podrozdziały rodzinom o różnym statusie społecznym i materialnym.

Sposób opracowania rozdziałów trzeciego i czwartego nie budzi większych zastrzeżeń. Brakuje jednak czasami informacji, jakiego okresu dotyczą wspomnienia poszczególnych pamiętnikarzy. Przedstawione w rozdziałach tych treści ukazują zaangażowanie rodzin w kształcenie własnych dzieci oraz prezentują wartości, uznane za szczególnie istotne w procesie edukacji i wychowania. Rozważania te zostały zobrazowane licznymi przykładami, zaczerpniętymi z pamiętników. Warto byłoby jednak również wspomnieć o potrzebie bardziej przemyślanego wyboru mamek oraz bon cudzoziemek, które czasami zagrażały zdrowiu fizycznemu lub moralnemu powierzonych sobie dzieci. Często krytykowano też sposób kształcenia dziewcząt w rodzinach ziemiańskich, które uczono głównie języków obcych, przygotowywano do konwersacji w salonach oraz dbano o rozwój „talentów” (gra na fortepianie, malowanie) - nawet jeśli ich nie posiadały. Pisano o tym niejednokrotnie na łamach czasopism kobiecych, był to więc dość istotny problem. Więcej informacji na ten temat można znaleźć w opracowaniu „W rodzinie i dla rodziny...” (Wyd. UMCS, Lublin 2011).

5. Forma językowa i edytorska rozprawy

Forma językowa stanowi największy mankament ocenianej rozprawy. W pracy występują dość liczne błędy językowe – stylistyczne, gramatyczne, interpunkcyjne, czasami też ortograficzne (s. 163, 172, 205). W niektórych fragmentach błędy stylistyczne utrudniają zrozumienie wypowiedzi Autorki, np. „Działania rusyfikacyjne w Królestwie objęły przede wszystkim polską oświatę, którą obarczono odpowiedzialnością za wychowanie młodzieży w duchu patriotycznym” (s. 17), „nieoceniona rola matki jaką odgrywała w procesie wychowania trwała niekiedy krótko” (s. 52), „Dzięki takiemu systemowi wychowania dziewczęta zawdzięczały później odporność fizyczną i duchową, która im bardzo ułatwiła życie” (s. 67), „ludzie ciężkiego wysiłku fizycznego” (s. 72), „stracone na alkohol pieniądze pograżały w biedę i nieład moralny oraz materialny całą rodzinę” (s. 72), „wychowywany sztywno nie okazywał uczuć” (s. 84), „Żona przyjechała /.../ ze zmarłym w trumnie dzieckiem” (s. 92).

Przytoczone niedociągnięcia nie obniżają w znaczącym stopniu wartości rozprawy, chociaż świadczą o braku wnikliwej korekty językowej pracy. Forma edytorska nie budzi zastrzeżeń. Starannie przygotowane odsyłacze, konsekwentne podawanie stron i kart przywoływanych pozycji nie tylko w przypadku cytatów, ale także wówczas, gdy Autorka jedynie nawiązywała do określonej publikacji, świadczą o dobrym przygotowaniu merytorycznym i rzetelności Autorki.

Konkluzja:

O wartości rozprawy świadczy aktualność podjętej w niej problematyki, ze względu na cele zarówno poznawcze, jak i praktyczne. Wprawdzie analizowany materiał źródłowy dotyczy wydarzeń z końca XVIII oraz XIX i początku XX wieku, niemniej jednak wiele z tych problemów, pomimo zmienionych warunków politycznych i społeczno-gospodarczych jest aktualnych do dzisiaj. Obecnie występujące problemy wychowania w rodzinie mają inne podłoże, niemniej jednak rodzina była, jest i niewątpliwie będzie podstawowym środowiskiem wychowawczym. Od świadomości rodziców, ich zaangażowania w wychowanie młodego pokolenia, zależą dalsze losy społeczeństwa.

Autorka rozprawy, pomimo wykazanych w opracowaniu mankamentów, wykazała się dobrym przygotowaniem do samodzielnej pracy badawczej, stawiania pytań problemowych, projektowania postępowania badawczego, gromadzenia danych oraz dużą skrupulatnością w analizie materiałów źródłowych, ich interpretacji i wnioskowaniu. Jednak do obowiązków

recenzenta należy dostrzeżenie i wykazanie niedoborów ocenianego dzieła w celu wskazania możliwości jego udoskonalenia oraz kontynuowania podjętych w nim zadań.

Podsumowując oceny cząstkowe i uwagi krytyczne przedstawione w niniejszej recenzji stwierdzam, że pomimo przedstawionych powyżej uwag **przedłożona do oceny dysertacja odpowiada wymaganiom stawianym pracom doktorskim w świetle obowiązującej ustawy o stopniach i tytule naukowym. Pracę oceniam pozytywnie i wnoszę o dopuszczenie jej Autorki do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.**

Barbara Kalinowska-Wiślicka

